

Splitsen, splijten en polariseren

Dit artikel is gebaseerd op de lezing die Nelleke Nicolai gaf op het NVGP-congres van 26 maart dit jaar. Zij bespreekt de psychologische onderlaag van gepolariseerd denken. Bij het individu, in groepen en vooral in Grote Groepen. Hoe komt het dat we zo snel polariseren en zelfs een deel van de realiteit loochenen?

Door **Nelleke Nicolai**

We leven in een wereld die gemakkelijk te polariseren is. Dat zal u niet verbazen als u de beelden bekijkt van de bestorming van het Capitool, de Twitter-berichten leest die uitgestort worden over politici of de opvattingen leest van virusontkenners of andere complotaanhangers. De wereld is dan opgedeeld in goed en slecht, in links en rechts, in zwart en wit, in man of vrouw, zij die het bij het rechte eind hebben en zij die niet beter verdienen dan minachting of soms vernietiging, en elke nuance, elke vorm van tussengebied verdwijnt. We zouden kunnen stellen dat de wereld in absolute kenmerken is opgesplitst en dat elke partij zich erop beroept 'de waarheid' in pacht te hebben.

De hoogleraar Hans Boutellier (2021) houdt zich specifiek bezig met deze processen van polarisatie, die volgens hem te kenmerken zijn als een toenemend wij-zij-denken. Het is een proces waarbij de tegenstellingen in de samenleving sterker worden en waardoor groepen steeds meer tegenover elkaar komen te staan. Volgens hem maakt propaganda gebruik van deze neiging tot polariseren. We zien het in de discussies over racisme, over gender en in het verleden zeer pijnlijk en vernietigend in het antisemitisme. Boutellier beschrijft polarisatie in sociologische en politieke termen, maar ons als klinici en psychotherapeuten valt de vraag in: hoe komt het dat mensen zo gemakkelijk in de modus van splijting en splijting te bren-

gen zijn? Waarom 'pakt' polariseren zo snel? Is er alleen maar sprake van politieke en sociale processen of zit er ook een emotionele, dus psychologische kant aan? En zo ja welke dan? Gezien de heftigheid van de gevoelens die een rol spelen bij de discussies is dat zeer waarschijnlijk.

In dit artikel ga ik op zoek naar de psychologische onderlaag van gepolariseerd denken. Ik begin met het individu en kom daarna uit op de groepspsychologie, vooral op de processen die in Grote Groepen (*Large Groups*) spelen waarin identificatie, projectie, splitsen en externaliseren om het hardst met elkaar strijden. Een bekend voorbeeld daarvan is de strijd in het voormalige Joegoslavië, waar Serviërs, Bosniërs en Kroaten die tot dan toe in een eenheid hadden geleefd en

*Splitsen lijkt
te verwijzen naar
een omkeerbaar proces
en splijten naar
iets blijvends*

vaak elkaars burens, collega's en klasgenoten waren, elkaar binnen de kortste keren naar het leven stonden. Het land is nu verdeeld, gesplitst kan men zeggen. Ik was er een paar jaar geleden en de oorlogstrauma's liggen nog op straat. Ik herinner me dat een vriendin die destijds in Sarajevo verkrachte vrouwen bijstond mij vertelde dat het leek of iedereen daar een borderline stoornis had, zo hoog liepen de emoties op in dat opvangcentrum. Ik kon me niet voorstellen dat iedereen al op voorhand een borderline stoornis

had en vroeg me af of stress, angst, woede en haat niet bij iedereen het denken over had genomen. Splitsen dus als gevolg van chaos en onrust op meerdere niveaus. Maar laten we beginnen met het psychologische begrip splitsen.

Splitsen of splijten?

Het begon zoals vrijwel alles in de psychologie met Freud. We moeten eerst even stilstaan bij het woord: is het splitsen of splijten? In het Duits is er maar één woord: *Spaltung*. Etymologisch heeft de term splitsen in het Nederlands de betekenis van 'uiteengaan of verdelen in gelijkvormige delen', zoals je twee strengen van een touw uit elkaar kan halen maar ook weer in elkaar kan draaien. Splijten is iets anders: het is het met een scherp voorwerp uiteendrijven, zoals een boomstammetje dat je klooft. Splitsen lijkt te verwijzen naar een omkeerbaar proces, terwijl splijten naar iets blijvends verwijst. Dat is wel belangrijk, omdat in de vertaling van Freud de ene keer splitsen wordt gebruikt en de andere keer splijten (Laplanche & Pontalis, 1973). In zijn vroege geschriften gebruikte Freud (1894) deze term om aan te geven dat in het psychische apparaat twee verschillende fenomenen aanwezig zijn, die niets van elkaar weten. Het gaat dus om het gesplitst bewustzijn en Freud zag dit als de kern van hysterie. Het gaat dan om weten en niet-weten tegelijk. Het lijkt alsof een deel van de werkelijkheid geloofwaardig wordt. Dat loochenen is belangrijk: een deel van de realiteit wordt buitengesloten.

In latere jaren (in het topografische model van rond 1915) werd splitsen opgevat als een

horizontale splitsing tussen dat wat bewust en dat wat onbewust is. Een nieuwe vorm van splijting behandelt Freud vervolgens in 1933; hij beschrijft dan hoe het Ik zichzelf als object neemt en kan observeren. Deze splijting in een ervarend en een observerend Ik wordt later een van de hoekstenen voor het begrip van het samenwerkingsverbond tussen therapeut en patiënt wanneer het 'gezonde' observerende deel van de patiënt een verbond sluit met de analyticus tegen het 'zieke' aspect van de persoonlijkheid. Splijting staat in die zin in het teken van

*Het gaat om gevaar,
van binnen en van buiten,
dat je wegwerkt op
welke manier dan ook*

adaptatie. We zien dit terug in het begrip De Gezonde Volwassene uit de schematherapie, of het mentaliserende Zelf uit de MBT. Maar Freud maakte in dit college uit 1933 ook duidelijk dat wat in eerste aanleg een gezonde Ik-functie is, namelijk zelfreflectie en introspectie, ook kan verworden doordat de innerlijke observator – ook in combinatie met het geweten en het Ik-Ideaal – door kan schieten. Dat kan leiden tot zelfveroordeling, tot zelfdestructie aan toe. Je ziet dit bij de afgebrande perfectionistische dertigers. Je ziet het terug bij de gedepersonaliseerde jongeren die zichzelf nauwkeurig maar volkomen vervreemd observeren. De splijting wordt dan in plaats van adaptatie een probleem. Belangrijk in dit opzicht is ook de betekenis van verinnerlijking van en identifi-

catie met de ouders, waardoor de splijting een ernstig belemmerend conflict tussen geweten en belevend Ik kan opleveren, enkel door de mate waarin het – onbewuste – Boven-Ik sadistische aspecten heeft gekregen. Freud kwam op het laatst in zijn leven in 1938 (1940) nog eens terug op het concept splitsing in de 'splitsing van het Ik in het afweerproces'. Hier wordt door de vertalers het woord splitsen gebruikt voor *Spaltung*, dat in het college uit 1933 nog vertaald werd als splijting. Dat het begrip *Spaltung* bij Freud ook naar iets blijvends verwijst, blijkt uit zijn opmerkingen over een 'scheur in het Ik'. De term 'Ich-Spaltung' beperkt zich in dat artikel tot de psychoses en fetisjisme. Hij beschouwt het als een afweer van een conflict, waarbij de oorspronkelijke keus was tussen de erkenning van een reëel gevaar of het afzien van een driftbevrediging. Het Ik maakt echter geen keus: 'Het antwoordt op het conflict met twee tegenovergestelde reacties, beide geldig en effectief. Enerzijds wijst het Ik met behulp van bepaalde mechanismen de realiteit af en laat het zich niets verbieden, anderzijds erkent het in één adem het reële gevaar, aanvaardt het de angst ervoor als ziektesymptoom en probeert het zich er later tegen te verweren.' De prijs is echter hoog: 'een scheur in het Ik, die nooit meer heelt, maar mettertijd groter zal worden' (Freud, 1938). Laten we even resumeren. Bij Freud bestaan de volgende vormen: een splitsing tussen bewust en onbewust, en een splitsing in het Ik die door kan schieten in te strenge zelfobservatie. We hebben dan ook nog een splijting die als het ware een blijvende scheur is die de werkelijkheid moet loochenen en de angst beheersbaar dient te maken. Voor u nu Freud bij het oud vuil zet, wil ik u nog even

aanraden eraan vast te houden dat het bij deze aspecten om *angst* gaat. Om gevaar: van binnen en van buiten. Dat je wegwerkt op welke manier dan ook. Zelfs als je daardoor een deel van de realiteit niet meer waarneemt.

Mijlpaal

Dat idee van Freud dat het iets te maken heeft met een afweer die een groot deel van de realiteit loochende, was op zich niet nieuw. Al in de jaren twintig van de vorige eeuw benoemde de Zwitserse psychiater Bleuler dit als hét kenmerk van de psychotische beelden. De term schizofrenie komt daar vandaan, letterlijk 'gespleten geest'. Die term schizoïde die we nu nog wel terugvinden in een aantal cluster A persoonlijkheidsstoornissen, bracht de Oostenrijkse-Engelse psychoanalytica Melanie Klein (1946; 1988) ertoe dit uit te werken in haar theorie van de objecten: de schizoïde mechanismen. Zij stelt dat een kind, een jonge baby, overweldigd door sensorische en emotionele ervaringen twee staten kent: een van harmonie en verzadiging en een van frustratie en paniek. Dat wordt gekoppeld aan de beelden of representaties van de Ander: het beeld van de Ander, het object. Dat object is eerst de borst, dan de moeder. Om deze overweldigende sensaties te beheersen projecteert de baby de 'slechte ervaringen' naar buiten; de baby ervaart die als komend van de buitenwereld. Het vervelende is echter dat de buitenwereld daarvoor bedreigend wordt: de wortel van bijvoorbeeld paranoïde gedachten. Het goede van binnen kan dus elk ogenblik vernietigd worden door het slechte van buiten. Deze 'objecten' worden door de baby al op zeer jonge leeftijd in tegenstrijdige beelden met

bijbehorende gevoelens ervaren. Opgroeien is een toenemende integratie van deze tegenstrijdige beelden en gevoelens. Zodra deze tegenstrijdigheid verdragen kan worden, ontstaat de depressieve positie. Dat betekent niet letterlijk dat iemand depressief is, of wordt, maar dat met een gevoel van acceptatie en dus ook verlies, de Ander beleefd kan worden als iemand met slechte én goede eigenschappen, net zoals het Zelf beleefd kan worden door goede én slechte eigenschappen. De depressieve positie is dus een mijlpaal in de ontwikkeling. Het is makkelijk om terug te vallen op deze mijlpaal, zo stelt de Engelse psychoanalyticus Bion (1962). Hij ontwikkelde niet alleen een theorie over de werking van de psyche, maar is ook bekend als groepspsychotherapeut. Bion wordt gezien als de belangrijkste vernieuwer van de psychoanalyse. Hij stelt

Zeg nooit dat we in de psychologie en psychotherapie een neutrale wetenschap bedrijven

dat we makkelijk oscilleren van de paranoïde-schizoïde positie naar de depressieve. Dat gebeurt als we niet meer kunnen denken, als we overspoeld worden door gevoelens en als we niet meer kunnen reflecteren over onszelf en over de ander. Van een pathologisch mechanisme is dat dus een gewoon onderdeel van de – onbewuste en impliciete – psychische functies geworden. We doen het allemaal, we zijn daar allemaal

aan onderhevig. Alleen ligt bij de een de switch lager dan bij de ander en dat blijkt samen te hangen met de gehechtheidsgeschiedenis en het reflectief vermogen. Je zou kunnen zeggen dat het mentaliseren in alle aspecten soms stopt, bij de een sneller dan bij de ander. De oscillatie van de paranoïde-schizoïde positie (PS → D) naar de depressieve positie is dus volgens Bion gedurende het hele leven aanwezig en is zeer gevoelig voor omgevingsinvloeden. Daar komen we later ook op terug.

Omgevingsinvloeden

Als je terugkijkt in de geschiedenis valt op dat in de tijd van de dreiging van een Tweede Wereldoorlog de realiteit van vervolging en polarisatie tussen staten en de theorievorming in de psychoanalyse langzaam van richting veranderden. Zeg nooit dat we in de psychologie en psychotherapie een neutrale wetenschap bedrijven: we zijn voortdurend onderhevig aan invloeden van buitenaf die onze wetenschappelijke agenda bepalen. Zo ontstond dus in de jaren veertig van de vorige eeuw een nieuwe theorie die de omgevingsinvloed serieus nam. Bowlby is daar een voorbeeld van en een ander is Fairbairn (1944). De laatste was in feite de eerste die een echte objectrelatietheorie ontwikkelde in het betrekkelijk isolement van zijn Schotse praktijk. Hij ontwikkelde zijn inzichten op grond van zijn ervaring met verwaarloosde en getraumatiseerde patiënten in Edinburgh. Volgens Fairbairn bestaat er een centraal ego, dat onder goede omstandigheden in associatie met een 'ideaal-object' tot een gezond zelf kan uitgroeien. Essentieel in zijn theorie is de afhankelijkheid van en gehechtheid aan de verzorgers van een kind

en de behoefte ten koste van veel een relatie in stand te houden.

Als dat ideale object niet 'goed' is, dat wil zeggen als er sprake is van verwaarlozing van basisbehoeftes, maar ook van mishandeling of misbruik, dan wordt het slechte object geïnternaliseerd, dat wil zeggen: het beeld van de slechte ouder. Dit slechte object wordt volgens Fairbairn gesplitst in een gefantaseerd 'opwindend' en een verwaarlozend en afwijzend object. Deze deelobjecten worden gekoppeld aan delen van het Ik. Dat deel van het Ik dat in relatie staat met de afwijzende ouder noemt hij het *anti-libidineuze Ik*. Het andere deel, dat verlangt, hoopt en werkt naar een (geïdealiseerde) verbinding met de goede ouder noemt hij het *libidineuze Ik*. Het Ik bestaat dus uit twee sub-ego's (een hoopvol en een afgewezen sub-ego) en twee deelobjecten (een fantastische ouder en een verschrikkelijke ouder). Het afgewezen Ik ervaart zichzelf als slecht, nietswaardig en schuldig. Het anti-libidineuze ego heeft alle kenmerken van de interne saboteur, die verantwoordelijk is voor de negatieve therapeutische reacties die we bij patiënten met een vroege stoornis zo regelmatig zien. Fairbairn zag het splitsen van het Ik als *gevolg* van een tekortschietende omgeving, als verdediging tegen traumatische gebeurtenissen en dientengevolge een *verstoring* in de vroege objectrelaties. Volgens Klein en later ook Mahler is het gesplitst zijn in verschillende objectbeelden echter een basiservaring van elk kind. Integratie van de 'goede' en 'slechte' objectbeelden ontstaat wanneer het kind door een voldoende veilige en consistente omgeving leert verschillende ervaringen te koppelen aan één object, dat in de loop van de ontwikkeling beleefd kan worden als een

persoon met een apart bestaan met goede én slechte trekken. Vroege stoornissen in de interactie, een ontbreken van een *goodness of fit* tussen omgeving en kind, zouden dit proces van integratie kunnen verstoren.

Splitsing nu

Met al deze theorieën van Klein, Bion en Fairbairn werd splitsen – ik gebruik ondanks de bezwaren in de vertaling toch het woord splitsen – sindsdien iets in de representatie van het Zelf en van de Ander, het object' en wel in absolute termen: goed tegenover slecht. Dit is nu de definitie die het meest gehanteerd wordt in navolging van Kernberg (1984; 1986). Hij omschrijft 'splitting' als een afweermechanisme dat 'het ego beschermt tegen conflict door het dissociëren of actief uit elkaar houden van tegenstrijdige ervaringen van het zelf en belangrijke anderen' (Kernberg, 1984, blz. 15, vertaling auteur). Splitsen wordt tegenwoordig beschouwd als een primitief afweermechanisme, dat samen met projectieve identificatie en loochening behoort tot de centrale afweerstrategieën van patiënten met een persoonlijkheidsstoornis. Klinisch uit splitsen zich in het bestaan van onverenigbare zelf- en objectrepresentaties. De tegenstrijdigheid in gevoelens over en beschrijvingen van Zelf of Ander blijft buiten het bewustzijn van de persoon en wanneer hij of zij erop gewezen wordt, vergroot dit de angst. Een snelle oscillatie tussen tegenstrijdige zelfbeelden kan dus een aanwijzing voor splitsen zijn (Kernberg, 1984, blz. 16).

Samengevat hebben we dus Freud die stelt dat splijting van het Ik een centraal *afweermechanisme* is, dat in meer of mindere mate

bij iedereen een rol speelt, dat verantwoordelijk is voor de scheiding tussen ervarend en observerend Ik en dat de kiem vormt van het vermogen tot reflectie. Als stereotype afweer kan het leiden tot de meer of minder ernstige vormen van depersonalisatie. *Structurele* splijting verwijst naar een probleem met de integratie tussen twee verschillende werkelijkheden. Dit gaat gepaard met het mechanisme van loochening en leidt tot een gelijktijdig weten en niet-weten. Het is als afweermechanisme niet voorbehouden aan personen met een ernstige stoornis in de persoonlijkheidsontwikkeling. Het kan afweer zijn tegen een overspoeld worden door driften of van een externe overweldiging. Voor het Ik maakt het immers niet uit, vanwaar het gevaar komt: 'het Ik wordt door overwegingen van veiligheid beheerst' (Freud, 1941, blz. 141). Komt het gevaar van buiten, in de vorm van geweld van ouders waar het kind voor overleving van afhankelijk is, dan zal het meer de werkelijkheid moeten loochenen. Bij rouw of de dreiging van ernstige ziekte kan loochening en splijting ook een rol spelen. Splitsen kan dus in dienst van het Ik staan en in dienst van de afweer. Het kan als afweer leiden tot een structurele stoornis in de synthetische functie van het Ik. Splitsen en loochenen horen bij elkaar als twee zijden van de medaille. In essentie komt het erop neer dat er twee 'waarheden' naast elkaar bestaan: het is wel waar én het is niet waar.

De functie van splitsen

We zitten dus met een mêlee aan beschrijvingen van een psychisch proces dat slecht te definiëren valt en verschillende betekenissen genereert. Wat wel eenduidig is, dat

het ten eerste gaat om een intern proces, dat zich uit in relatie tot anderen en grote delen van de realiteit van Zelf en Ander buiten het bewustzijn houdt, zodat ten slotte simpele en absolute kenmerken van zowel

*In elke polariserende
beweging wordt de
Ander als vijand gezien
en het Zelf als slachtoffer:
goed en zielig*

Zelf als Ander overblijven. De functie van dit splitsen of splijten is een projectie en externalisering van ambivalentie en agressie: 'Niet ik ben boos, de Ander achtervolgt mij'. Het houdt dus een minimum aan goed zelfbeeld intact.

De tweede functie is angstregulering: 'Ik ben niet bang of beschaamd, de ander is een loser'. Het gaat dus om het behoud van een identiteit door differentiatie: ik ben iets waard omdat ik beter ben dan die ander: ik verschil, dus ik besta. Het is opvallend dat in elke polariserende beweging de Ander altijd als vijand wordt gezien en het Zelf als slachtoffer: goed en zielig. Zo voelden de nazi's zich slachtoffer van de Fransen die hen door de herstelbetaling na de wapenstilstand in Versailles economisch onder de knoet hadden gehouden. Zo waren de Sovjets de slachtoffers van de Amerikanen in de Koude Oorlog en is Trump nu het slachtoffer van de Democraten die hem niet hebben laten winnen.

Zoals hierboven al aangegeven werd, stelt Bion dat splitsen een algemeen proces is,

dat de oscillatie van paranoid-schizoide positie naar de depressieve positie gedurende het gehele leven een rol speelt. Het bestaat bij iedereen, maar onder invloed van emoties als angst, zich bedreigd voelen, afgunst, woede en wrok kan het sterker worden. Bij de ene ligt het kantelpunt lager dan bij de ander; dat is het verschil. Het is dus algemeen menselijk en dan kunnen we nu de stap maken van individuele psychologische mechanismen naar de mechanismen die in Grote Groepen een rol spelen en die ons ook in grote mate beïnvloeden. Ik beroep me hierbij op het werk van Vamik Volkan, een Cypriotische analyticus, nu vijf keer genomineerd voor de Nobelprijs van de Vrede, die al jaren actief is in de wereld om onverzoenlijke Grote Groepen met elkaar te laten communiceren (Volkan, 2004; Volkan & Itkowitz, 1984).

Grote Groepen

Volkan stelt dat wij allen onderdeel zijn van Grote Groepen die ons echt niet dagelijks bezighouden, waar we soms nauwelijks stil bij staan, maar die we herkennen zodra de identiteit van de groep waar wij bij denken te horen in het geding is. Denk aan de opmerking van koningin Maxima die stelde dat dé Nederlander niet bestaat. Natuurlijk heeft ze gelijk, maar op een ander niveau voelde eenieder zich aangesproken. Opeens wisten we weer precies hoe het is: een Nederlander zijn. De definitie van een Grote Groep is dan ook: de culturele, etnische, religieuze "tent" waaronder je woont, met duizenden en miljoenen mensen die je helemaal niet hoeft te kennen en met wie je iets deelt dat definiëring weerstaat, maar dat gekenmerkt wordt door een gevoel van 'wij'. Het wordt

onderdeel van je (halfbewuste en gelaagde) identiteit in de adolescentie maar het ontwikkelt zich al in de kindertijd.

Zo bestaat de 'wij' soms uit alle voetballiefhebbers, maar soms ook uit aanhangers van die ene specifieke club tegenover de aanhangers van de andere club die de 'vijand' is. 'Wij' kunnen ook alle politieke aanhangers van het liberalisme zijn of alle communisten, met als vijand de 'anderen'. 'Wij' kunnen Brabanders zijn tegenover de gene van 'boven de rivieren'. Of alle openbare schoolkinderen, de heidenen, tegenover de katholieken, zoals in mijn basisschooltijd waarin grote groepen kinderen op straat een strijd streden van wij tegen zij. Over mezelf sprekend ben ik onderdeel van de 'wij' vrouwen, 'wij' Friezen, 'wij' Witte Europeanen met een christelijke cultuur, al ben ik atheïstisch opgevoed. Ik denk er zelden aan, maar het vormt wel mijn plek in de samenleving en bepaalt ook hoe anderen mij zien.

Regressie

Net zoals individuen zijn ook Grote Groepen onderhevig aan regressie. Regressie is een antwoord op angst, geweld, gevaar en trauma. Het gevaar kan een aanval van buiten zijn, maar ook een intern gevaar, bijvoorbeeld in het geval van onze samenleving een groeiende ongelijkheid in een cultuur die zich beroept op gelijkheid. Voor een groep met een bepaalde religie kan de toenemend secularisatie een bedreiging zijn. Voor sommigen is migratie een dreiging. Het trauma kan eveneens van binnen of van buiten komen: denk aan 9/11 of de klimaatcrisis die door velen wordt gezien als een dreiging waar onvoldoende oog voor is. Regressie is op zich niet goed of slecht: het

is er gewoon. Regressie uit zich in verlies van individualiteit, in een behoefte aan groeperen om een leider, een splitsing in 'goede' en 'slechte' groepsleden, in een splitsing in wie de vijand is en wie de *ingroup*: zich uitend in het narcisme van de kleine verschillen. De opvattingen van de groepsleden worden absoluut en veroordelend. Projectie en introjectie wisselen zich af: het slechte moet eruit. Dat is het zondebokmechanisme: 'als die ene nu maar vertrekt komt alles goed', een voorbeeld van magisch denken. Dat zie je vaak terug in de benamingen van de Ander: die wordt in toenemende mate gedehumaniseerd: uitschot, gif, vuil, ratten en dergelijke.

Uitverkoren Trauma of Glorie

De leiders kiezen vervolgens een Uitverkoren Trauma (*Chosen Trauma*) of een Uitverkoren Glorie (*Chosen Glory*) om de groepsleden te binden. Het Uitverkoren Trauma is bijvoorbeeld een gebeurtenis in een ver verleden die nu een verklaring moet bieden voor alle onheil. De Uitverkoren Glorie is het wenkend perspectief dat de leider de groepsleden voorspiegelt; dat kan variëren van een populistisch ideaal tot de VOC-mentaliteit die ons land weer moet begeisteren. Het wordt echt een probleem als er fixatie aan die regressie blijft, compleet met polarisatie en splitsing of als de roep om die ene leider uitmond in de verkeerde leider. De leider heb je namelijk in soorten: geen echte leider, een maligne leider of een reparerende leider (Volkan 2004). Géén leider lijkt nogal paradoxaal, omdat er altijd wel iemand is die een leider lijkt te zijn, maar dan gaat het om een greep naar de macht om zichzelf en de clan te verrijken. Geen leider leidt tot chaos en burgeroorlog. Een maligne leider

maakt gebruik van leugens, propaganda en geweld om de splijtingen in de samenleving te vergroten. Een reparerende leider is zich bewust van het gevaar van de regressie en stelt alles in het werk om de groepen die ontstaan zijn op een overkoepelende wijze met elkaar in contact te brengen door beroep te doen op gedeelde waarden.

De groepsleden gaan magisch denken en verliezen de realiteit uit het oog

Mocht dat niet lukken, dan ontstaat er een spiraal waarin de gepolariseerde groep in toenemende mate alles doet om haar identiteit vast te houden. De groepsleden gaan magisch denken en verliezen de realiteit uit het oog. Feiten doen er niet meer toe, intenties bestaan niet meer of zijn altijd kwaadaardig. De groep ontwikkelt nieuwe normen en gebruiken om de groepsidentiteit – een bedreigde identiteit – te bewaren en vormt ook nieuwe symbolen in de vorm van vlaggen, petjes, kleuren, specifieke kleding, haardracht of schoenen. De symbolen verliezen hun symbolische betekenis: ze worden waar: een vlag verbranden is een aanslag. Dat noemt Volkan protosymbolen. Men kan ook zeggen: dit is het domein van de psychische equivalentie. We zien dus in Grote Groepen dezelfde mechanismen terug als in het individu en in kleinere groepen: de mechanismen van realiteitsvervalsing, magisch denken, polarisatie en het narcisme van de kleine verschillen. De waarde van de ander als mens wordt geloofchend, terwijl

die op een individueel niveau wel wordt gezien: 'alle Marokkanen moeten eruit behalve de ene aardige vrouw van de Thuiszorg die met eindeloos geduld de kousen helpt aantrekken'.

Conclusie

Kunnen we individuele intrapsychische mechanismen toepassen op groepen, zelfs op Grote Groepen, die soms uit meer dan een miljoen deelnemers bestaan? Volgens Vamik Volkan wel. Hij gebruikt de psychoanalytische begrippen van splitsen, regressie, projectie en externalisering om het gedrag van Grote Groepen te begrijpen. Het is ongetwijfeld niet het enige verklaringsmodel voor de regressie die in sommige Grote Groepen in onze tijd plaatsvindt: denk aan de economische, sociologische en politicologische en historische verklaringsmodellen. Maar het werpt mijns inziens wel een helder licht op de voor mijzelf onverklaarbare haat en afkeer die sommige groepen in de samenleving oproepen.

Kunnen we er iets aan doen? Ik denk dat elke groepspsychotherapeut weet dat het benoemen van het proces als zodanig weinig helpt, maar dat het ontdekken van wat wel gemeenschappelijk is met respect voor het individuele standpunt wel zoden aan de dijk stelt. Dat is wat Volkan in het groot met Grote Groepen deed tot aan zijn emeritaat. De neiging tot splitsen en splijten zit in ons allen: we kunnen niet anders dan accepteren dat dat zo is en alles in het werk stellen om op een andere manier om te gaan met angst, stress en gevaar dan door anderen tot vijand te maken, en oog te hebben voor het feit dat we met zijn allen deze wereld bewonen en het er mee te doen hebben.

Nelleke Nicolai is psychiater n.p., psychoanalyticus en psychotherapeut en werkt in eigen praktijk als supervisor en leertherapeut psychoanalyticus. Eerder was zij meer dan twintig jaar groeps- en systeemtherapeut. Zij publiceerde over seksueel misbruik, trauma, emotieregulatie en hechting. In 2020 verscheen haar boek *In levenden lijve. Het lichaam in psychotherapie*.

Literatuur

Bion, W.R. (1962). *Learning from experience*. Londen: Karnac.

Boutellier, H. (2021). *Het nieuwe westen: De identitaire strijd om de sociale verbeelding*. Amsterdam: Van Genneep.

Fairbairn, W.R.D. (1944). Endopsychic structure considered in terms of objectrelations. *International Journal of Psychoanalysis*, 25(1&2).

Freud, S. (1894). Die Abwehr-neuropsychozen. In *Gesammelte Werke I* (p. 60-74).

Freud, S. (1933). De ontleding van de psychische persoonlijkheid. In *Inleiding tot de psychoanalyse 3, College 31* (1990), vertaling W. Oranje (p. 68-93). Meppel: Boom.

Freud, S. (1938) De splitsing van het Ik in het afweerproces. In *Psychoanalytische theorie 3* (1988), vertaling W. Oranje. Meppel: Boom.

Freud, S. (1941). Het psychische apparaat en de buitenwereld. In *Inleiding tot de psychoanalyse* (1983), vertaling Th. Graftdijk (p. 144-147). Meppel: Boom.

Kernberg, O.F. (1984). *Severe personality disorders*. New Haven: Yale University Press.

Kernberg, O.F. (1986). Borderline Personality Organization. In M.H. Stone (red.), *Essential papers on borderline disorders*. New York: New York University Press.

Kernberg, O.F., Selzer, M.A, Koenigsberg, H.W., Carr, A.C. & Appelbaum, A.H. (1989). *Psychodynamic psychotherapy of borderline patients*. New York: Basic Books.

Klein, M. (1988). Notes on some schizoid mechanisms. In *Envy and gratitude and other works*. London: Virago.

Laplanche, J. & Pontalis, J.B. (1973). *The language of psychoanalysis*. London, Karnac Books.

Volkan, V.D. & Itkowitz, N. (1984). *Turks and Greeks: neighbours in conflict*. Cambridge: Eothen Press.

Volkan, V.D. (1986). The narcissism of minor differences in the psychological gap between opposing nations. *Psychoanalytic Inquiry*, 6, p. 175-191.

Volkan, V.D. (2004). *Blind trust: Large Groups and their leaders in times of crises and terror*. Charlottesville: Pitchstone publishers.

Volkan, V.D. (2006). *Large group psychodynamics and massive violence*.
<https://doi.org/10.1590/S1413-81232006000200009>.

Volkan, V.D. (2020). *Large-Group Psychology. Racism, who are we now*.
Manilla: Phoenix Publishing Company.

Winnicott, D.W. (1989). *The concept of clinical regression compared with that of defense organization*
Psychoanalytic Explorations. London: Karnac Books.

.....